

ȘI IARĂȘI DESPRE... LIMBA NOASTRĂ

Dr. Aurelia HANGANU

OUR LANGUAGE... AGAIN ABOUT

The controversies about official language of Republic of Moldova are still a reason to reconfirm different attitudes towards this subject. Scientifically, things are simple, or, all academic society recognizes the equivalence between Romanian and „Moldavian” languages. As repeating an idea is a way to convince people – Repetitio est mater studiorum – we proceed as consequence.

O veche zicere latinească, dar care se poate să fi aparținut și altor popoare, spune: *Gutta cavat lapidem non vi sed saepe cadendo* sau, într-o traducere românească, *Picătura găurește piatra nu prin forță, ci prin căderea-i continuă*. Am preluat-o de la vechii latini tot așa cum ne-am asumat și multe alte lucruri, cu voie sau fără voie, deși, în cazul dat, gândul, reformulat sau văzut cu propria-ne simțire, a perceput că expresia este potrivită și, dacă e așa... nu mai avuse nevoie de dovezi și convingeri suplimentare ca s-o încetățenească în propriul fond paremiologic. Același neam al nostru a avut însă nevoie de veacuri multe și lupte aprige ca să-și recunoască originea, iar odată cu ea – și identitatea-i de limbă. Dar nu întru totul. A rămas o parte de țară în care bătăliile continuă ca și intrigile de la palatele franțuzești. Ca să revenim însă la zicala pe care o pomenisem *da capo*: în cazul nostru, „*Gutta cavat lapidem...*” ar fi egal cu o *repetitio* care, se știe, este *mater studiorum*, adică „mamă învățaturii”.

Spunem aceasta pentru că, pe de o parte, s-ar putea să pară banală o repunere în discuție a lucrurilor atât de cunoscute și afirmate de la tribunele academice sau nonacademice, dar de personalități ale timpurilor, care, fără îndoială, vorbeau prin probe grele. Pe de altă parte, dat fiind că multe au rămas în starea inițială, ne permitem să mai scuturăm o dată în plus colbul de pe coperțile învechite ale cronicilor și... „*Gutta cavat lapidem...*”.

Este vorba despre aceeași „revoltă a faptelor împotriva dreptului”, în termenii juriștilor filosofi ai secolului XIX: limba oficială (de stat) în Republica Moldova, conform Constituției Republicii Moldova (art. 13), este limba moldovenească, atunci când Declarația Adunării Generale Anuale a Academiei de Științe a Moldovei din 28.02.1996 stabilește că „denumirea corectă a limbii de stat (oficiale) a Republicii Moldova este limba română”, confirmând

opinia științifică a specialiștilor filologi din republică și de peste hotare (aprobată prin Hotărârea Prezidiului AȘM din 09.09.1994).

Se știe bine că, de-a lungul timpului, limba vorbită (!) în Principatele Românești a fost numită în mod diferit, făcând trimitere la diferite ramificații ale aceleiași rădăcini: moldovenească, valahă / volohă, muntenească sau românească, tot așa circulând și denumirile pentru graiurile folosite în diferite zone ale țărilor.

Prin secolele XIV–XV, odată cu formarea statului medieval moldovenesc, calificativul „moldovenesc”, format pe teren romanic (la fel ca și „muntenească”, de altfel) a început să fie utilizat cu referire la limba vorbită în Țara Moldovei; glotonimul adjectival „moldovenesc”, având la bază substantivul „moldovean” / „moldovan”, folosit ca etnonim pentru noua formațiune statală. El a fost pus în circulație anume ca semn distinctiv, în calitate de denumire locală a uneia dintre cele două varietăți ale masivului glotic romanic nord-dunărean, reflectând teritoriul de răspândire a ramurii corespunzătoare (în Muntenia fiind folosit în continuare termenul mai vechi „român” / „românesc”), susține reductabilul lingvist Silviu Berejan [Berejan: 2007, p. 72].

Cele mai vechi mărturii, acte ale cancelariei domnești, relatări ale cronicarilor și călătorilor străini, vorbesc despre limba valahă, volohă, în unele din ele subliniindu-se identitatea etnică comună și comunitatea de limbă a locuitorilor Țării Munteneste, Moldovei și Ardealului. Printre acestea, se menționează că jurământul lui Ștefan cel Mare de la Kolomeea, din 1485, a fost tradus „ex valachico in latinum” (din valahă în latină). Notarul Simeon Swierowski a tradus, la 25 iunie 1595, la Kracowia un răvaș al lui Petru Șchiopu „ex lingua valachica” (din limba valahă). În 1574, un călător francez, Pierre Lescalopier, observa că locuitorii Moldovei, Valahiei și Transilvaniei constituie o unitate etnolingvistică ce își numește graiul său „românesc”.

La rândul lor, cronicarii moldoveni au încercat să argumenteze caracterul și originea latină a limbii noastre: Grigore Ureche vorbește despre „limba noastră moldovenească”, dar susține că: „Rumânii, câți se află lăcuiori la Țara unguerească și la Ardeal, și la Maramoroșu, de la un loc sîntu cu moldovenii și toți de la Râm să trag...” [Gr. Ureche: 1997, p. 79], dar totodată cronicarul amintește de „limba românească, care, și înainte de a se declara de Vasilie vv limbă a statului prin izgonirea acei slavone, tot se întrebuița în scrierile literare și private” [Gr. Ureche: 1997, p. 182], iar M. Costin afirmă: „... măcară că ne răspundem acum moldoveni, iar nu întrebăm „știi moldovenește?”, ce „știi râmlenește?”

[M. Costin: 1998, p. 262]. Și asta fără a mai detalia zicerile lui Varlaam, care tipărește renumita „Carte românească de învățătură”, și fără a insista asupra memorabilelor versuri ale mitropolitului Dosoftei, care vorbesc de la sine: „Descalcat-au țara domnul Dragoș-vodă, / Fericită, buiacă, cu tot felul de rodă, / Când au adus într-însa româneasca limbă, / De bun neam și ferită de la calea strâmbă...” [Dosoftei: 1998, p. 10] etc. etc.

Originea latină (romanică) a limbilor vorbite pe teritoriul țărilor românești a fost acceptată, după o lungă evoluție și controverse, atât de elitele timpului, cât și de masele populare. Lucrarea lui Dimitrie Cantemir „Hronicul Vechimei romano-moldo-vlahilor” (1716) configurează tocmai această construcție: romanicii – baza, moldovenii și valahii – cei care s-au constituit ulterior pe aceste temelii romanice comune. Totodată, Dimitrie Cantemir vorbește deopotrivă despre „limba moldovenească ce se potrivește mai mult decât oricare altă limbă cu cea română”, despre „graiul moldovenesc” și despre „limba româniască” pe care a fost „izvodit” „Hronicul ...”. Amintim („Gutta cavat lapidem...”) că aceste calificative încă nu se stabiliseră ca termeni și că secolul lui Dimitrie Cantemir este unul al marilor începuturi în cultura românească.

Glotonimul „moldovenesc” a continuat să fie utilizat, neterminologizat, și de către localnicii din zona Moldovei de est anexată de către Imperiul Țarist, redenumită tot atunci „provincia Basarabia”. Această denumire a fost acceptată și în dreapta Prutului, atât de moldovenii de acolo, cât și de munteni. Noua denumire însă nu conținea nimic din ceea ce ar fi indicat sau sugerat elemente ori esențe referitoare la glotonimul, etnonimul, istoria și tradițiile culturale ale populației noii provincii, care, poate mai mult intuitiv, își ziceau „moldoveni”, păstrându-și vechile tradiții și glotonimul „limba moldovenească”, afirmă academicianul Haralambie Corbu [Corbu: 2006]. Oficialitățile țariste operau cu noțiunile „basarabean” și „basarabeni”.

În același timp, glotonimul „moldovenesc” începe să fie perceput ca fiind legat de procesul de rusificare a provinciei. Or, legea semnată la 2 august 1812 de țarul Alexandru I, împăratul Rusiei (art. 19) prevedea pentru populația Basarabiei că toate afacerile litigioase (pricinile de judecată) vor fi soluționate în limbile rusă și moldovenească.

În 1818, prin „Regulamentul organizării administrative a Basarabiei”, limba moldovenească este declarată limbă oficială, alături de cea rusă. Situația s-a păstrat numai până în 1828, când drept limbă oficială este legiferată doar rusa, limba localnicilor fiind scoasă din uzul la nivel de stat. Sintagma „limbă mol-

dovenească” va reapărea abia spre sfârșitul secolului XIX și la începutul secolului XX, fiind amintită în titlurile câtorva dicționare bilingve și desemnând, iarăși, vorbirea (orală) a populației basarabene.

Referitor la identitatea limbii moldovenești cu limba română, în timpul Imperiului rus n-au existat îndoieli: chiar dacă se utiliza calificativul „limbă moldovenească”, n-a fost interzisă publicarea unei serii de cărți și manuale în care să se folosească noțiunea „limba română” cu referință la limba populației din Moldova. De exemplu, la Sankt-Petersburg, în 1827, Ștefan Margela publică „Gramatica rusască și românească”; I. Hâncu (Ghinkulov) vorbește în gramatica sa, publicată la Peterburg în 1840, despre limba „valaho-moldavă” menționând totodată că preferă termenul „românească” pentru faptul că este mai cuprinzător; I. Doncev își întitulează manualul bilingv publicat la Chișinău în 1865 (cu litere latine) și destinat școlilor din Basarabia „Cursulu primitiv de limba rumână” etc.

Cât privește funcționarea limbii / limbilor pe teritoriul Moldovei în această perioadă, țarul, promițând să păstreze limba și obiceiurile populației autohtone, a introdus bilingvismul în organele de justiție – legea din 1812 prevedea că dosarele vor fi soluționate în limbile rusă și moldovenească; în 1813 a fost constituit Guvernul Basarabiei, structurat în 2 departamente, fiecare având 2 cancelarii: una emitea acte în limba rusă, iar cealaltă – în limba moldovenească. Doar că această situație nu a durat prea mult: în scurt timp, bilingvismul „ruso-moldovenesc” se va transforma în monolingvism rusesc, limba maternă fiind interzisă chiar și în școlile primare.

Pe de altă parte, în Moldova aflată în componența Regatului Unit, secolul XIX este marcat de lupta condeierilor împotriva influențelor latinizante și de natură străină asupra limbii. Atunci Alecu Russo nega că „limba noastră ar fi săracă”, susținând că, deși există deosebiri între „provincialismurile moldo-ardeleano-române, am avut și mai avem încă o limbă mai presus, o limbă cu care ne putem înțelege delaolaltă, moldovanul cu tisanul, ardeleanul cu craioveanul” [A. Russo: 1998, p. 87]. Tot atunci apar renumitele scrieri ale lui Vasile Alecsandri persiflând aceleași „stricăături de limbă”. Scriitorul va menționa în mod deosebit: „Limba este tezaurul cel mai prețios pe care-l moștenesc copiii de la părinți, depozitul cel mai sacru lăsat de generațiile trecute... Ea este cartea de noblețe, testimoniu de naționalitate a unui neam... A se atinge fără respect de acest altar e o profanare, a cerca de a-i schimba forma sa originală spre a-i da o aparență străină este un act de pedantism și chiar de nebunie” [V. Alecsandri: 1997, p. 129].

Glotonimele „limba moldovenească” și „limba română”, etnonimele „moldovean” și „român” obțin conotație polemică mai ales în anii puterii sovietice, etnonimul „moldovan” fiind utilizat cu deosebită insistență (și iarăși despre „Gutta cavat lapidem...”): întâi în RASSM, iar apoi, din 1940, și în RSSM este legiferată cu titlul de limbă oficială limba moldovenească, particularizată prin scrierea cu alfabet chirilic. Cu toate acestea, glotonimul dat nu a fost afiliat și unei culturi, unei spiritualități, or, încă în anii imediat postbelici (1947–1955), odată cu recunoașterea și valorificarea scriitorilor clasici comuni (chiar dacă selectați în funcție de principii ideologice) – Ion Creangă, Costache Negruzzi, Vasile Alecsandri, Alexandru Donici, Mihai Eminescu, Bogdan Petriceicu Hasdeu, Constantin Stere, Alexei Mateevici etc. – s-a recunoscut, implicit, comunitatea culturii, inclusiv a literaturii și a limbii. Mai mult, s-a afirmat că etalonul de cultură și de limbă literară pentru majoritatea intelectualilor din Basarabia (apoi RSSM și, mai târziu, Republica Moldova) a fost (și rămâne!) forma de limbă funcțională pe restul teritoriului românesc, normele literare ale limbii „moldovenești” (în anii 1945–1989) fiind identice cu cele ale limbii române. Astfel, chiar dacă varianta de limbă cultă folosită în Moldova a prezentat totdeauna și particularități regionale moldovenești, totuși, mai întâi de toate, ea relevă trăsături caracteristice românei literare comune.

Deși am arătat mai sus felul în care glotonimele în discuție apar pe parcursul anilor, amintim că este absolut imperioasă o distincție clară între evoluția în istorie a unei limbi și organizarea statală a populației care vorbește această limbă. Nu poate fi ignorat faptul că limba nu este un element al suprastructurii politice și, prin urmare, nu poate fi admisă ideea că evoluția limbii și istoria statalității s-ar suprapune întru totul. Cu atât mai neacceptabilă este confundarea – poate și neintenționată uneori – a unor categorii care nu se pot suprapune: *limbă*, *identitate națională*, *statalitate*.

Din momentul în care reușim să facem o distincție netă între varianta literară a limbii naționale și variantele ei uzuale care funcționează pe anumite teritorii, atunci, în plan structural, raportul dintre idiomul utilizat în Republica Moldova și limba română vorbită la vest de Prut reprezintă o problemă care, din punct de vedere științific, este definitiv rezolvată, în sensul că cele două reprezintă „una și aceeași limbă”.

Constituirea variantei literare a limbii naționale presupune, după cum relevă specialiștii, consolidarea unei norme supradialectale unice. În cazul limbilor mari, precum sunt franceza, spaniola, italiana,

portugheza, inclusiv limba vorbită în Republica Moldova și România, acesta este un proces îndelungat, al cărui rezultat final îl reprezintă standardizarea limbii respective. De exemplu, pentru limba română procesul de normare și standardizare se întinde pe o perioadă de aproape 5 secole: din secolul al XVI-lea și până în secolul al XXI-lea inclusiv.

Deci, ajunși astăzi la capătul unui lung și uneori anevoios proces de constituire a normelor unice supradialectale, este firesc să ne punem următoarele întrebări: cine și-a adus contribuția la realizarea procesului de standardizare a limbii? când și, mai ales, cum a avut loc acest proces? Or, limba literară, ca expresie a procesului conștient de selectare și de normare a fenomenelor de limbă, nu apare pe loc gol. După cum demonstrează studiile de specialitate, limba literară, de regulă, este expresia unui dialect acceptat drept bază a unificării lingvistice și, totodată, reprezintă rezultatul integrării unor elemente specifice celorlalte dialecte sau graiuri. Astfel, având la baza ei un anumit dialect, care datorită unor factori de ordin istorico-geografic se impune ca variantă generalizată pe un anumit teritoriu, limba literară este, într-un anumit sens, și rezultatul colaborării dintre dialectele sale.

Pentru limba română, dialectele cu cea mai mare pondere în procesul de constituire a normei literare au fost varianta muntenească și cea moldovenească. Specifică pentru aceste două variante teritoriale ale limbii române este noncoincidența ariei de răspândire cu frontiera formațiunilor statale în care fiecare dintre ele a funcționat: atât dialectul muntenesc, cât și cel moldovenesc au semnificative prelungiri în Ardeal, ceea ce este o dovadă în plus că variantele teritoriale ale unei limbi nu pot fi separate prin hotare politice.

Până la mijlocul secolului al XVIII-lea cele două variante regionale – muntenească și moldovenească – au existat ca variante care au tins să se afirme ca limbi literare. După această dată, ca urmare a răspândirii cărților bisericești tipărite la București și Râmnic, are loc expansiunea variantei literare muntenești și impunerea ei ca normă literară unică. Procesul de normare a limbii naționale s-a încheiat în secolul al XIX-lea prin activitatea cărturărească a lui I. Heliade Rădulescu, considerat, pe bună dreptate, „părintele limbii literare”, care creează bazele pentru o gramatică și o ortografie având un caracter supraregional.

S-a demonstrat că în procesul de stabilire a normei literare în secolul al XIX-lea principalul factor l-a constituit modelul latin. Prin aceasta se explică și faptul că norma unică propusă de I. Heliade Rădulescu era apropiată de dialectul muntenesc, considerat

cel mai conservator dintre dialectele limbii române, mai ales în ceea ce privește aspectul fonetic. Așadar, evoluția limbii literare în spațiul carpato-danubian din secolul al XVI-lea și până în secolul al XX-lea ar putea fi prezentată într-o formă succintă astfel: a) constituirea a două variante locale ale limbii literare și unificarea lor în jurul centrelor de cultură; b) impunerea uneia dintre variante (muntenească) drept limbă comună, introducându-se elemente din celelalte variante (mai ales din cea moldovenească, dar și din graiurile nord-ardelene și cele bănățene). În felul acesta, limba literară, deși are la bază un anumit dialect, nu ajunge să coincidă niciodată cu acesta, deoarece se acceptă nu toate trăsăturile specifice dialectului de bază și, în același timp, se adaugă anumite trăsături proprii celorlalte dialecte.

Dat fiind că după 1812 limba vorbită în Basarabia a fost exclusă din procesul general de constituire și consolidare a limbii literare în ipostaza ei modernă, în stânga Prutului, mai ales în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, limba continua să degradeze ca urmare a reducerii sferei de funcționare și a concurenței masive din partea limbii ruse, în timp ce în dreapta acestui râu limba era supusă unei evoluții continue, în sensul impus de legile ei interne și de evoluția socială și istorică a comunității a cărei comunicare o asigură.

Spre deosebire de variantele ei regionale, limba literară are un caracter unic și reprezintă rezultatul unui proces conștient care se opune procesului de diversificare dialectală. Normarea conștientizată a limbii este realizată de instituții recunoscute social, cum sunt Academiiile, de exemplu, Accademia della Crusca (Italia), Académie Française, Real Academia Española etc. În etapa inițială a existenței lor, acestea au avut tocmai menirea de a elabora norma limbii literare. Cu această normare a fost însărcinată chiar din anul fondării sale (1866) Societatea Academică Română, devenită mai târziu Academia Română, care a avut drept scop primordial elaborarea dicționarului, a gramaticii și a ortografiei. Astfel, din anul 1867 ortografia trece din domeniul învățământului în sfera academică.

Stabilirea definitivă a normelor limbii literare, prin lucrări normative elaborate de un for științific suprem, s-a făcut între anii 1953 și 1960 când Academia de la București inițiază publicarea gramaticii, a dicționarului și a ortografiei, care vor fixa normele limbii literare. Astfel, referindu-ne la Academia de la Chișinău, trebuie să recunoaștem că aceasta a fost creată spre sfârșitul procesului de normare instituționalizată a limbii române. În plus, există și alte lucruri care nu pot fi trecute cu vederea în acest context: dacă în Academia de la București problemele

de ortografie sunt dezbătute aproape de un secol și jumătate (din 1860, dată la care alfabetul latin a luat locul celui chirilic, sistemul ortografic al limbii române s-a schimbat de mai multe ori: 1881, 1904, 1932, 1953, 1965, 1993), apoi la Chișinău aceste probleme au început să constituie obiect de cercetare de circa două decenii (după 1989, anul introducerii alfabetului latin). Deci, noi suntem, *de facto*, cei care am moștenit o tradiție stabilită pe parcursul a câteva secole și e de datoria noastră să învățăm a respecta tradițiile, căci, după cum se știe, respectarea tradiției este unul dintre criteriile de bază atunci când e vorba de aprecierea gradului de civilizație a unui popor.

În încheiere, ținem să menționăm că e dreptul nostru să numim cum dorim limba pe care o vorbim – nimeni nu ne poate dicta alegerea. Totuși, e bine să știm că noi nu suntem nici primii și nici cei de la urmă care avem dreptul asupra ei. Credem că e dreptul celor care au depus eforturi enorme pentru creșterea și îngrijirea ei să-și spună cuvântul în ce privește denumirea limbii, iar noi ar trebui, cel puțin, să cunoaștem lucrurile așa cum au fost. Mai mult, recunoscând în adevăr lucrurile așa cum stau, suntem bogați de două ori: o dată prin limba românească „oastea noastră națională”, cum i-a zis cu dragoste și durere reputatul Grigore Vieru, și altă dată prin „graiul basarabean cu moliciunile și sfătoșeniile lui, cu ritmurile lui târăgănite și cu râsulplânsul din vocabulele lui late ca o stepă și colorate ca dimineața unei coline de vară... [care] are farmecul, are grația și are înțelepciunea lui” [Simion: 1994].

P.S.: *Gutta cavat lapidem non vi sed saepe cadendo*: „Limba română este numele corect și adevărat al limbii noastre și ea trebuie să ne unească, să devină un izvor de bucurii pentru contemporani și pentru cei ce vor veni după noi” [Corlăteanu: 2005, p. 6].

Referințe bibliografice:

1. Silviu Berejan. *Itinerar sociolingvistic*. Chișinău, 2007
2. Grigore Ureche. *Letopisețul Țării Moldovei*. Chișinău, Litera, 1997
3. Miron Costin. *Viața lumii*. Chișinău, Litera, 1998
4. Dosoftei. *Versuri*. Chișinău, Litera, 1998
5. Haralambie Corbu. *Elitele intelectuale și oamenii simpli*. // Săptămâna, 24 noiembrie 2006
6. Alecu Russo. *Cântarea României*. Chișinău, Litera, 1998
7. Vasile Alecsandri. *Dridri*. Chișinău, Litera, 1997
8. Nicolae Corlăteanu. *Las vouă moștenire...* // Limba română, nr. 4, Chișinău, 2005
9. Eugen Simion. *Unitatea limbii române*. // Academia, 1994, noiembrie.